

Zuinigheid en verkwisting

Georg Simmel over geld en cultuur in onze tijd

Wat doen wij met ons geld? Wat doet geld met ons? Een neutraal antwoord op deze vragen vinden we in Georg Simmels *Philosophie des Geldes*. Ton Bevers, cultuursocioloog aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, belichtte dit klassieke werk in het GeldcultureelCafé van 14 juni 2007.

TON BEVERS

Voor wie zijn klassieken kent zijn typen als de vrek, de gierigaard, de schrielhans en hun tegenpolen de verkwister, de verspiller en *big spender* vertrouwde figuren uit de moraliserende toneelstukken van Shakespeare en Molière tot en met de *Driestuiversroman* van Bertolt Brecht. Wie zijn klassieken niet (meer) kent, denkt misschien spontaan aan zijn eerste kennismaking met de figuur van de vrek in de persoon van Dagobert Duck. Maar net als in de grote klassieke werken van weleer is ook de strekking van de stripverhalen moraliserend: te veel op de centen zitten of het geld over de balk smijten zijn niet de gewenste manieren van omgaan met geld.

Niet moraliserende, maar neutraal wetenschappelijke publicaties over wat wij met ons geld doen en wat geld met ons doet, zijn op de vingers van één hand te tellen. Tot die zeldzame studies behoort *Philosophie des Geldes* (1900) van de Duitse filosoof en socioloog Georg Simmel (1858-1918), tijdgenoot van de grote klassieke sociologen Max Weber (1864-1920) en Emile Durkheim (1858-1917).

Simmel is in de sociale wetenschappen vooral blijven voortleven als een van de grondleggers ervan door zijn monumentale studie *Soziologie* (1908). Zijn even omvangrijke studie van zeshonderd bladzijden over het geld is veel minder bekend geraakt en daarmee ook de erin opgenomen juweeltjes over de verschillende manieren van omgaan met geld.

Om het contrast tussen de moraliserende en wetenschappelijke benadering van zuinigheid en verkwisting goed uit te laten komen, gaan we eerst te rade bij de Griekse filosoof Aristoteles om daarna meteen over te springen op Simmels sociologische en psychologische diagnose van de manieren van omgaan met geld in de moderne samenleving.

De vrek van Molière

De deugdenleer van Aristoteles

In de voortreffelijke vertaling van Aristoteles' *Ethica Nicomachea*, verschenen bij de Historische Uitgeverij Groningen in 1999, lezen we hoe deze Griekse filosoof ervoor pleit om in alles het midden te houden en extreme vormen van emoties en gedrag te vermijden. Zo ook met betrekking tot de omgang met geld: 'Het is dan ook geen sinecure voortreffelijk te zijn. Het is immers een hele opgave in iedere omstandigheid het midden te vinden. [...] geld geven en uitgaven doen – dat is niet moeilijk; [...] maar geld geven aan de juiste persoon, in de juiste mate, op het juiste ogenblik, met de juiste bedoeling en op de juiste manier, dat is niet iedereen gegeven en ook niet gemakkelijk'. Volgens Aristoteles is de *verkwister* gemakkelijk te genezen, want wie geeft en niet neemt, komt op den duur zichzelf tegen als hij door verkwisting vervalt in armoede. Bovendien vindt men de

verkwister over het algemeen niet iemand met een slecht karakter. Buitensporig geven zonder iets ervoor aan te nemen is immers geen teken van verdorvenheid of gemeenheid, maar hooguit van dwaasheid. Hij is alleen maar vrijgevig en dat valt te genezen door de juiste gewoonte aan te leren, namelijk die van het midden te houden. De *gierigaard* is volgens Aristoteles niet te genezen, want die lijdt aan een ongeneeslijke kwaal: 'Gierigheid is [...] meer dan verkwisting geworteld in de menselijke natuur. De meeste mensen zijn immers eerder hebzuchtig dan goedgeefs'.

Hoewel Aristoteles verkwisting en gierigheid tot de slechte eigenschappen van de mens rekent, 'strekken ze', zo stelt hij, 'iemand niet tot schande, omdat ze de medemens geen schade berokkenen en niet al te veel aanstoot geven.'

Op meer plaatsen in het boek komt de omgang met geld ter sprake en telkens in een moraliserende toonaard. Het zal nog tot aan het begin van de twintigste eeuw duren voordat houding en gedrag van mensen inzake het verwerven, bezitten en uitgeven van geld op een klinische en waarderingsvrije manier worden onderzocht en beschreven.

Het Christendom heeft de ethiek van de Griekse oudheid opgenomen in zijn zedenleer. Nog weer later, in de Europese literatuur en de toneelkunst vanaf de zeventiende eeuw tot en met de Victoriaanse negentiende eeuw wemelt het van de zedenschetsen waarin de stereotype en afkeurenswaardige manieren van omgaan met geld worden verwoord en verbeeld. Ook in de eigen Nederlandse literatuur zijn hiervan veel voorbeelden terug te vinden. Die aandacht vanaf de zeventiende eeuw voor extreme vormen van omgaan met geld is niet zo verwonderlijk als we ons realiseren dat die samenvalt met de opkomst, groei en bloei van het kapitalisme ofwel de geldeconomie.

Simmels diagnose van de moderne samenleving

Typend voor de moderne samenleving is volgens Simmel dat op tal van levensgebieden het accent verschoven is van substantie naar functie, van kwaliteit naar kwantiteit en van doel naar middel. Daar moeten we eerst kort op ingaan om Simmels typering van de vrek, de verkwister en andere varianten van omgaan met geld in het juiste verband te zien, namelijk dat van zijn diagnose van de moderne cultuur. Aan de hand van het fenomeen geld demonstreert Simmel de drie genoemde accentverschuivingen die zo karakteristiek zijn voor de moderne samenleving.

- Van substantie naar functie

De natuurwetenschappen voorop, maar ook steeds meer andere disciplines zijn gaan denken in termen van relaties, functies en wisselwerking. Niet langer meer worden dingen onderzocht op hun substantie,

maar wordt iedere materie gezien als eenheid van wisselwerking, een functioneel samenhangend geheel van deeltjes en krachten. Volgens Simmel kunnen we deze ontwikkeling met geen beter voorbeeld demonstreren dan met geld. In de loop van de geschiedenis is de betekenis van de materie van geld steeds verder gedaald. Op die manier heeft geld des te beter zijn functie kunnen vervullen, de functie van ruilmiddel. Hoe abstracter dit ruilmiddel is, hoe minder het zelf een sta in de weg is bij transacties of ruilrelaties, hoe beter het zijn functie kan vervullen. Dat dit zo is, blijkt uit de geschiedenis van het geld. Naarmate geld meer 'geld' wordt, komt het losser te staan van zijn materie. Van vee, zout en schelpen naar muntgeld en van muntgeld via papiergeld en giraal geld naar de creditcard (onzichtbaar geld!) betekent eigenlijk dat geld steeds meer van zijn individualiteit heeft moeten inleveren ten gunste van zijn functionaliteit. Hoe minder geld op zichzelf is – naar zijn materie of substantie – hoe beter en sneller het zijn werk kan doen. De ontwikkeling van geld laat zien dat geld uiteindelijk samenvalt met zijn functie. Analoog aan deze ontwikkeling van het geld beschouwt Simmel de toenemende arbeidsdeling als een stelsel van relaties, waarin niet de individualiteit, maar de functionaliteit van mensen centraal staat. Als rollenspelers vervullen we beter onze functies dan wanneer we steeds als persoonlijkheden zouden moeten optreden.

- Van kwaliteit naar kwantiteit

Parallel aan de hierboven geschetste ontwikkeling zien we de groeiende neiging om kwaliteit om te zetten of uit te drukken in kwantiteit. De methoden en denkrant van de natuurwetenschappen staan ook voor deze tendens model. Kwantificeren, meten en wegen zijn hier voorgeschreven om tot geldige kennis te komen. Andere wetenschappen zijn deze benaderingswijzen steeds meer gaan overnemen. Kwaliteiten worden uitgedrukt in kwantiteit. Niets symboliseert volgens Simmel deze ontwikkeling beter dan geld. Geld nivelleert de kwalitatieve verschillen tussen de dingen door deze te reduceren tot kwantiteitsverschillen: hoeveel meer of minder waard ze zijn. Ook de waarde van het geld zelf wordt afgemeten aan zijn kwantiteit, want de eerste en belangrijkste associatie die mensen hebben als het om geld gaat, is toch zeker de vraag: hoeveel geld? Geld kan om geen andere reden dan om zijn kwantiteit gewaardeerd worden, want het bezit geen andere waarde dan zijn kwantiteit. Geld laat ons de dingen op hun kwantitatieve geldwaarde beoordelen en dat betekent eigenlijk een minachting hebben voor of een zekere mate van onverschilligheid voor de dingen zelf. Die verminderde aandacht of onverschilligheid ten opzichte van de dingen zelf wordt nog bevorderd en versterkt door de enorme stijging van de hoeveelheid producten en door de snelle wisseling van producten na elkaar. Als voorbeeld van zijn tijd vermeldt Simmel in dit verband de vervanging van de trage sigaar door de snelle sigaret, symbool bij uitstek van de vaart en gretigheid die de consumentencultuur zo kenmerken. Kortom, aldus Simmel, door de veelheid van de dingen naast elkaar en de snelheid van de dingen na elkaar kunnen moderne mensen zich steeds moeilijker hechten aan (de kwaliteit van) de door henzelf voortgebrachte cultuur. Met geld voelen mensen zich des te meer vertrouwd, want geld wordt immers niet gewaardeerd om zijn kwaliteit, maar zijn kwantiteit, functionaliteit en mogelijkheid. Geld is in voor alles en alles is in voor geld. Juist de ongebondenheid van geld maakt mensen ook vrij ten opzichte van de hen omringende cultuur(producten) en ten opzichte van elkaar! Maar over deze kant van het geld als instrument tot meer vrijheid, zullen we het nu niet hebben.

- *Van middel tot doel*

Over deze verschuiving kunnen we kort het volgende opmerken. Door de toenemende arbeidsdeling is iedereen een schakel geworden in het arbeidsproces. Hoe langer deze middel-doelketen wordt, hoe groter de kans dat voor velen het doel zo ver weg komt te liggen dat de schakels die als middel fungeren zelf voor doel worden aangezien. In de moderne samenleving zijn planning en lange-termijnperspectieven niet meer weg te denken met als gevolg dat de middel-doelomkering op veel gebieden werkzaam is. Een op de geldeconomie gebaseerde samenleving maakt volgens Simmel goed merkbaar en zichtbaar hoe zeer geld, het ultieme middel, voor velen doel op zich geworden is.

Zes manieren van omgaan met geld

Simmel maakt onderscheid tussen zes manieren van omgaan met geld. Hij baseert dit onderscheid op de fasen van geld verwerven, bezitten, uitgeven en van het gekochte genieten. Dat noemt hij de teleologische reeks van het geld. Zo komt hij tot de volgende types:

- de hebzuchtige (geld verwerven)
- de gierigaard (geld bezitten)
- de verkwister (geld uitgeven)
- de asceet (van het gekochte genieten)
- de cynicus (van het gekochte genieten)
- de relativist (van het gekochte genieten)

Big Spender

De *hebzuchtige* is iemand bij wie het primair aankomt op *het verwerven* van geld als zodanig. Hij heeft veel minder belangstelling voor wat je vervolgens met dat verworven geld kunt doen. De *gierigaard* verabsoluteert *het bezitten* van geld. Bij dit type ligt het accent dus op een fase verder dan

alleen het verwerven, maar de gierigaard deelt met de hebzuchtige de karaktertrek dat hij evenmin toekomt aan geld uitgeven. Wat er voor geld te koop is, interesseert hem niet.

Genieten is voor deze beide typen een abstract genieten, namelijk van de vormen van geld verwerven of geld bezitten. Geld heeft voor hen geen nuttigheidswaarde, is voor hen geen middel om dingen mee te kopen en daar dan van te genieten. Het verlangen om van iets te genieten is voor hen niet het motief om geld te verwerven en te bezitten.

De *verkwister* verabsoluteert juist *het uitgeven* van geld, maar heeft met beide eerder genoemde typen gemeen dat hij evenmin geïnteresseerd is in de dingen waaraan hij zijn geld uitgeeft.

Bij alle drie typen wordt de middel-doelketen vroegtijdig afgebroken. Het komt bij hen niet tot een genieten als doel met de inzet van geld als middel. Het middel zelf in de fase van verwerven, bezitten en uitgeven staat bij alledrie voorop en verschaft hen genoeg.

Dit zijn de drie bekendste typen van omgaan met geld, maar Simmel breidt deze reeks met nog eens drie typen uit door aandacht te schenken aan de laatste fase van de teleologische geldreeks, het genieten.

De *asceet* geeft niets om geld omdat hij helemaal niets geeft om de dingen die je met geld kunt kopen. Dit type kiest vrijwillig voor armoede, omdat hij zichzelf ieder genot van dingen ontzegt. De hele middel-doelketen van geld verwerven tot en met geld uitgeven kan hem gestolen worden. Deze ascetische habitus komen we tegen in de regel van Franciscus en de lijfspreuk van de Franciscanen: *nihil habentes, omnia possidentes, zij die niets hebben, bezitten alles*. Een variant op de uitspraak van Paulus in zijn brief aan de Korinthiers: *omnia habentes, nihil possidentes*.

Evenals de verkwister ontkent de asceet de waarde van de dingen. Zij genieten beiden niet echt van hun geldbestedingen.

De volgende twee typen gaan volgens Simmel nog een stap verder. Ze gebruiken geld gewoon zoals iedereen als middel, maar hechten geen waarde aan het doel waaraan het geld besteed wordt. De *cynicus* ziet dat alles en iedereen voor geld te koop is. Hij kent van alles de prijs, de geldwaarde, maar de dingen zelf vertegenwoordigen voor hem geen eigen waarde die ze voor hem begerenswaardig maken. De enige waarde die telt is de geldwaarde waartoe alles kan worden gereduceerd. Waar de cynicus zijn geld aan besteedt daar kan hij wel zonder meer van genieten, maar het gekochte vertegenwoordigt alleen voor hem geen bijzondere waarde en het is zeker niet een voorwaarde om ergens van te genieten. Hij is een *debunker* van waarden.

Het *blasé-type* komt helemaal niet meer aan genieten toe; hij is afgestompt en door te veel te genieten ongevoelig geworden voor wat dan ook.

Deze zes typen zijn terug te voeren op deze twee kenmerken van het geld: het mogelijkheidskarakter van geld: je *kunt* er iets mee en het universele karakter van geld: *alles* is met geld te koop.

Conclusie

De karaktertrekken van de gierigaard, de vrek en de verkwister zijn door de geschiedenis heen in de moraalfilosofie, de literatuur en het theater verwoord en verbeeld en in de alledaagse werkelijkheid als etiketten gebruikt om mensen of soms hele volkeren mee te stereotyperen. De wetenschappelijke aandacht voor deze omgangsvormen met geld is van recenter datum. Zo wordt vrekzucht bij Freud ontwikkelingspsychologisch verklaard met een verwijzing naar gedrag uit de anale fase. Simmel legt een verband tussen de fixatie op geld en de dominantie van de geldeconomie in het tijdperk van modernisering. Om tot een cultuurdiagnose van zijn eigen tijd te komen had Simmel genoeg aan observaties en analyses van het leven in de metropool waarin hij woonde, Berlijn, beheerd door de processen en mechanismen van een hoogontwikkelde geldeconomie. Wat bindt mensen in de geldeconomie aan elkaar? Geen gemeenschappelijk doel, ideaal of iets substantieels, maar functies, relaties en wisselwerking; we zijn door specialisaties op alle levensgebieden veel meer van elkaar afhankelijk geworden, maar niet van de persoon van de ander, maar van de ander in zijn functie. Deze nadruk op het functionele-, instrumentele- en middelkarakter is kenmerkend voor moderne samenlevingen. Het geld past hierin als het middel bij uitstek, bevordert deze levensstijl en neigt ertoe van middel tot doel verheven te worden. Door het doelkarakter van geld zijn de door Simmel besproken typen zo goed herkenbaar in onze tijd.

Slot

Geen citaat past beter bij het onderwerp van deze voordracht dan het volgende. In de metafoor van het geld heeft Simmel over zijn nalatenschap gesproken. Hij deed dat in een van zijn laatste dagboeknotities, in het besef van zijn naderende dood.

Ik weet dat ik zonder geestelijke erfgenamen zal sterven (en dat is goed). Wat ik nalaat zal als contant geld verdeeld worden onder velen; die zullen het naar eigen goeddunken aanwenden zonder dat de herkomst ervan nog herkenbaar zal zijn.

ROTTERDAM, 25 september 2007

Literatuur

Georg Simmel, *Philosophie des Geldes* (Berlin 1900).

A.M. Bevers, *Geometrie van de samenleving. Filosofie en sociologie in het werk van Georg Simmel* (Deventer 1982).